

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – Sonbahar / Autumn Sayı/Issue: 45
Sayfa / Page: 173-199

ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 05.04.2019

Kabul/Accepted: 25.08.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

VAN GÖLÜ
HAVZASI'NDA
KÜLTÜR ROTASI
ÖNERİSİ

*CULTURE ROUTE
PROPOSAL IN
THE VAN
LAKE BASIN*

Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül KELEŞ ERİÇOK

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi

Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

ORCID: 0000-0002-3476-0572, akericok@gmail.com

Öz

Anadolu, coğrafi konumu ve iklimsel özellikleri nedeniyle tarih öncesi dönemlerden itibaren kıtalararası geçiş bölgesi olmuştur. Anadolu'da nehirlerin açmış olduğu vadileri takip eden, tarih öncesi çağlardan itibaren egemen olan uygarlıkların merkezleri ile ilişkili yollar yer almaktadır. Zamanla, dini, ticari, askeri, politik, sosyal ve benzeri amaçlarla şekillenen doğal yollar, farklı medeniyetlerin oluşturduğu yerleşimleri birbirine bağladı. Turizm olgusuna yaklaşımın değişmesi, sürdürülebilir turizmin ortaya çıkmasıyla birlikte yollar önem kazanmıştır. Geçmişin izlerini taşıyan tarihi yollar sahip oldukları doğal, tarihi, kültürel ve işlevsel özellikleri nedeniyle kültür rotası olarak yeniden değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu araştırma, önemli coğrafi konuma sahip olması nedeniyle birçok uygarlığın izlerini taşıyan, tarihi ve kültürel değere sahip olan Van Gölü Havzası'nda bir kültür rotası oluşturulup oluşturulamayacağı sorusuyla başlamıştır. Kültür rotası ile ilgili yazını inceleyerek Van Gölü Havzası'nda bir kültür rotası oluşturmayı amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle, kültür rotasına kuramsal yaklaşım irdelenmiş, sonra da çalışma alanının tarihi ve kültürel dokusu ele alınmıştır. Sonuç olarak da Van Gölü Havzası'nda ağırlıklı olarak yer alan Urartu Uygarlığına ait kültürel değerlerin birbirleriyle ilişkilendirildiği bir kültür rotası önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: kültür rotası, Urartu mirası, Van Gölü havzası.

Abstract

Anatolia has been a crossing point between Europe and Asia since

the prehistoric ages, owing to its geographical location and climatic characteristics. There are roads associated with the centers of civilizations that have been dominant since prehistoric times, following the valleys opened by rivers in Anatolia. In the course of time, the natural paths shaped by religious, commercial, military, political, social and other similar purposes have connected the settlements that were formed by different civilizations. With the change in the approach to the phenomenon of tourism, appearing of sustainable tourism, the roads have gained importance: Historical land routes, full of traces of the past, have been re-evaluated as cultural route due to their natural, historical, cultural and functional features. This research has started with the question of whether a cultural route can be established in the historically and culturally important Van Lake Basin, which has traces of past civilizations due to its critical geographical location. It aims to examine a cultural route in the Van Lake Basin by examining the literature on the cultural route. The first section examines the theoretical approach to cultural routes, while the second discusses the historical and cultural texture of the area. As a result, a cultural route was proposed in the Van Lake Basin, which associated the cultural values of the Urartian Civilization to each other.

Keywords: cultural route, Urartu heritage, Van lake basin.

Giriş

Tarihsel süreçte hayvanların besin bulmak için açtığı düşünülen yollar, askeri, ticari, dini amaçlarla iki nokta arasında ulaşımı sağlamıştır. Yollar, insan hareketlerinin izlerini barındırmakta ve farklı yerleşimler ve kültürler arasında etkileşim sağlamaktadır (Forbes, 1964: 7). Anadolu'da bölgenin coğrafi ve iklimsel koşulları nedeniyle, nehirlerin açmış olduğu vadileri takip eden, tarih öncesi çağlardan itibaren egemen olan uygarlıkların merkezleri ile ilişkili yollar yer almaktadır. Geçmişte belirli bir dönemde, belirli bir amaca yönelik olarak oluşturulan tarihi yollar farklı dönemlere ait olan doğal, tarihi ve kültürel değerleri birbirlerine bağlamıştır. Süreç içerisinde doğal nedenlerle veya insan kaynaklı olumsuz müdahalelerle tarihi yollar ve üzerindeki kültür varlıkları tahribata uğramıştır.

Uluslararası ve ulusal ölçekte tarihi çevrelerin korunmasına yönelik çalışmaların etkisi, çevre bilincinin artması, özellikle sürdürülebilirlik kavramının her alana yayılması ve her sektörün kendi içinde "sürdürülebilirlik" yaklaşımları geliştirmesiyle, tarihi değerlerin öneme ilişkin farkındalığı arttırabilmek ve bu alanların sürdürülebilirliğini sağlayabilmek amacıyla "kültür rotaları" oluşturulmaya başlanmıştır. Anadolu'daki tarihi yolların kültür rotası olarak düzenlenmesi ise turizm olgusuna yaklaşımın değişmesi ile önem kazanmıştır. Hızla büyüyen ve

gelişen turizm sektöründe; küreselleşme sürecinde gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri, ulaşım ve konaklama seçeneklerinin çeşitlenmesi, bireylerin serbest zamanlarının ve gelir düzeylerinin artması ile birlikte turist tercihlerinden kaynaklanan değişimler meydana gelmiştir. Bireyler özel ilgileri doğrultusunda ürün ve hizmet arayışına girmişlerdir (Özer, 2016: 47-50). Bu süreçte geçmişin izlerini taşıyan tarihi yolların, “kültür rotası” kavramı çerçevesinde yeniden düzenlenmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır. Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) kültür rotasını; anıtlar, arkeolojik miras, endüstri mirası, kültürel peyzaj gibi kültürel miras öğelerini, bir rota kapsamında; sahip oldukları değeri arttıracak şekilde ve somut olmayan kültürel miras bileşenleri ile birlikte değerlendirilmesi gereken bir sistem olarak tanımlamıştır¹. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) ise kültür rotasını dünya mirasının bir parçası olarak ele almış ve miras yolu kavramıyla açıklamıştır². Buna göre miras yolu, ülkeler ve bölgeler arasındaki çok boyutlu bir diyalogdan gelen, kültürel öneme sahip olan somut unsurlardan oluşmaktadır. Rota boyunca zaman ve mekânda bir etkileşim söz konusudur (UNESCO, 1994). Bir farklı tanımlama da Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı (Çekül) tarafından yapılmıştır. Çekül’e göre (2015: 12) kültür rotası, tarihin belirli bir döneminde kullanılmış veya günümüzde üretilmiş, üzerinde doğal ve kültürel miras öğeleri yer alan, çeşitli amaçlarla geliştirilen, ulusal veya uluslararası ölçekte bir ulaşım koridorudur. Bu çalışmada önerilen kültür rotası, belirli bir döneme ait olan kültürel miras öğelerinin ilişkilendirildiği bir ulaşım koridoru olarak belirlenmiştir.

Van Gölü Havzası’nın ekonomik temelini oluşturan sektör tarım ve hayvancılıktır. Bölge her ne kadar doğal, tarihi ve kültürel çekiciliklere sahip olması nedeniyle farklı turizm seçenekleri sunabilme potansiyeline sahip olsa da turizm geliri ve ziyaretçi sayıları Türkiye’deki diğer bölgelerin oldukça altındadır³. Bölgede turizm sektörünün desteklenmesi ve gelişimiyle başta ticaret sektörü olmak üzere diğer sektörler de olumlu etkilenecektir.

Bölgenin coğrafi yapısına bakılacak olursa, yüksek dağların çevrelediği yerleşimler ve vadiler ağırlıklıdır. Kış mevsimi uzun süreli etki

1 http://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/culturalroutes_e.pdf (Erişim Tarihi: 12.05.2017).

2 <https://whc.unesco.org/archive/routes94.htm> (Erişim Tarihi: 29.03.2019)

3 Bu durumun en önemli nedenleri arasında güvenlik nedeniyle bölgeye yapılan seyahatlerin zaman zaman sınırlı sayıda gerçekleşmesi yer almaktadır. T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı. (2011). Muş-Bitlis-Van Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı, Plan Açıklama Raporu. s. 19. Ankara: Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Planlama Genel Müdürlüğü. https://webdosya.csb.gov.tr/db/mpgm/editordosya/file/CDP_100000/mbv/mbv_PLAN_ACIKLAMA_RAPORU.pdf (Erişim Tarihi: 25.03.2019)

göstermektedir. Bölge güçlü ulaşım ağına sahiptir. Diğer ülkelerle ve bölgelerle kara yolu, demiryolu ve havayolu ulaşımı sağlanabilmektedir. Van Gölü üzerinde de bir ulaşım ağı mevcuttur⁴. Bölgesel kalkınma açısından değerlendirildiğinde Van Gölü Havzası'nda turizm sektörünün gelişimi, bölgede söz konusu olan göç sorunu, işsizlik sorunu, altyapı sorunu ve bölgelerarası eşitsizlik gibi temel sorunlarının giderilmesini ve bölgenin ekonomik kalkınmasını sağlayacaktır. Ayrıca Van Gölü Havzası; güvenlik problemleri, bölgenin olumsuz imajı, bölge ekonomisinin düşük olması gibi nedenlerle turizme kaynak olabilecek doğal, tarihi ve kültürel çekiciliklerini etkin kullanamamış ve pazarlama fırsatı bulamamıştır.

Turizm sektörünün ekonomiye katkısı Van Gölü Havzası'nda temel ekonomik sektör olan tarım ve hayvancılıktan daha fazla olduğu için, bölgenin sahip olduğu doğal ve kültürel potansiyeller, koruma kullanma dengesi göz önünde bulundurularak sürdürülebilirlik ilkelerine dayalı planlamayla kültür turizmine kazandırılabilir. Bölge, ağırlıklı olarak arkeolojik alanlara ve zengin doğal çevreye sahiptir. Van Gölü Havzasını içine alan 1/100 000 ölçekli bölge planının hedefleri arasında arkeolojik alanların ve kültür varlıklarının korunması, bu kaynakların desteklediği turizm faaliyetlerine yönelik potansiyellerin değerlendirilmesi yer almaktadır. Van Gölü Havzası yeni yerleri keşfetmek isteyen ziyaretçilere birçok seçenek sunabilecek potansiyele sahiptir. Bu nedenle bölgenin potansiyelleri değerlendirilerek oluşturulan bir kültür rotası önem kazanmaktadır.

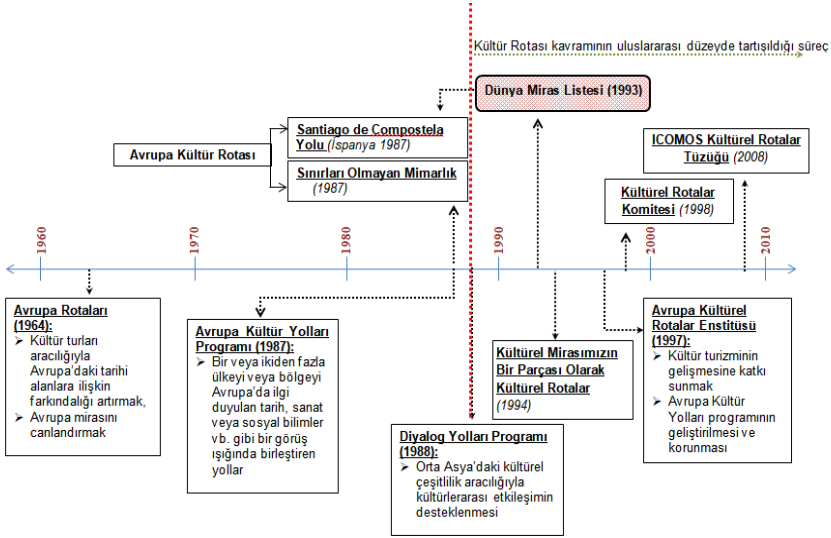
Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın temel amacı, bölgede yer alan ve belirli bir dönemin yaşam biçimini deneyimleme olanağı sunan kültürel miras öğelerinin birbirleri ile ilişkilendirildiği ulaşım koridoru şeklinde bir kültür rotası oluşturmaktır. Bunun için öncelikle bölgede yer alan doğal, tarihi ve kültürel değerlere ilişkin envanter kayıtları, bilgi ve belgeler Van Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğünden alınarak söz konusu değerlerin ait oldukları dönemler belirlenmiştir (Ek 1). Daha sonra ise kültür rotası bileşeni olabilecek değerlerin konumları ve aralarındaki mesafeler CBS (Coğrafi Bilgi Sistemi) ortamında haritalandırılmıştır. Son olarak da rota üzerinde konaklama başta olmak üzere ziyaretçilerin ihtiyaçlarının karşılanabileceği hizmet altyapısı güçlü veya güçlendirilebilecek potansiyellere sahip merkezler belirlenmiştir. Önerilen güzergâhın, alanın niteliğine bağlı olarak farklı uzmanlık alanlarından oluşan ekip tarafından yönetilecek çok bileşenli ve sistematik bir kültür rotası planlama çalışmasına altyapı oluşturması hedeflenmiştir.

⁴ Van İskelesi ve Tatvan İskelesi arasında feribot seferleri, Gevaş İskelesi ve Akdamar İskelesi arasında feribot seferleri, Edremit İskelesi ve Akdamar İskelesi arasında feribot seferleri yapılmaktadır.

Kültür Rotası Kavramının Tarihsel Gelişimi

Kültür rotası kavramı, ilgili yazında 1960'lı yılların başında, Avrupa halkının geçmişini tanıyarak bilinçlenmesi üzerine kurgulanan, tarihi alanlara ilişkin farkındalığı artırmayı amaçlayan “Avrupa Rotaları” çalışması (Smith, 2003: 64) ile tartışılmaya başlamıştır (Şekil 1). Bu çalışma kültür turları düzenleyerek Avrupa'daki tarihi alanlara yönelik farkındalığı artırmayı ve Avrupa halkının geçmişini tanımasını sağlamayı amaçlamıştır (Capp, 2003: 2). 1980'li yılların sonundan itibaren farklı yaklaşımlar getirilmiştir. Bu süreçte farklı temalara dayalı (dini, askeri, doğal, ticari vb.) ve Avrupa değerlerini temsil eden çok sayıda kültür rotası oluşturulmuştur. 1987 yılında “Avrupa Kültür Yolları Programı” ile kültür rotası kavramı gelişmeye başlamıştır (Durusoy, 2016: 25). Bu program kültür rotası olgusunu, bir veya daha fazla ülkeyi sanat, tarih ve sosyal bilimler gibi bir amaçla birleştiren yol olarak tanımlamış ve farklı ülkelerin kültür varlıklarını ortak kültürel miras olarak değerlendirmiştir (Capp, 2003: 2). Avrupa Konseyi tarafından 1987 yılında, “Avrupa Kültür Rotası” olarak belirlenen *Santaigo de Compestela Yolu*⁵ ve *Sınırları Olmayan Mimarlık*, kültür rotası kavramının somutluk kazanmasını sağlamıştır. Ayrıca daha sonra belirlenen kültür rotaları için örnek olmuştur (Şekil 1).

Şekil 1: Kültür Rotası Kavramının Tarihsel Gelişimi

1980'li yılların sonuna kadar sadece Avrupa ülkelerini konu alan kültür rotası çalışmaları söz konusuysen 1988 yılında UNESCO tarafın-

5 1987 yılında “Avrupa Kültür Rotası” olarak seçilen Santaigo de Compestela Yolu 1993 yılında dünya miras listesine alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.santiago-compestela.net/>

dan, kültürlerarası etkileşimin desteklenmesi hedefiyle “Diyalog Yolları Programı” oluşturulmuştur (Uğur, 2008: 31). Diyalog Yolları Programı ve 90’lı yıllarda Santiago de Compostela Yolu’nun Dünya Miras Listesi’ne alınmasıyla kültür rotası kavramı uluslararası düzeyde tartışılmaya başlanmıştır. Bu süreçten sonra kavramın uluslararası düzeyde gelişimine katkı sağlayacak birçok çalışma yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Kavramın gelişimine en fazla etkileyen dört çalışma dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki UNESCO ve ICOMOS temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirilen “Kültürel Mirasımızın Bir Parçası Olarak Rotalar” başlıklı ilk uzmanlar toplantısıdır⁶ ve sonunda kültür rotası kavramını tartışan bir belge hazırlanmıştır. İkincisi kültür turizminin gelişmesi amacıyla “Avrupa Kültürel Rotalar Enstitüsü (EICR)”nın kurulmasıdır⁷. Enstitüye göre bir rota en az üç Avrupa devletini kapsamalı ve kültürel bir kavrama dayalı güzergâh önermelidir. Üçüncüsü, 90’lı yılların sonunda, tarihi yolların korunması amacıyla “Kültürel Rotalar Komitesi (CIIC)” adlı topluluğun kurulmasıdır⁸. Topluluk, kültür rotası kavramı ile ilgili belirsizlikleri gidermeyi hedeflemektedir. Sonuncusu ise 2008 yılında yayınlanan “ICOMOS Kültürel Rotalar Tüzüğü”⁹dür. Tüzük, kültür rotaların korunması ve yönetimi konularında yeni bakış açıları getirmiştir. Ayrıca kültür varlıklarının kültür rotası bileşeni olarak değerlendirilmelerine ilişkin yol gösterici bir doküman niteliğindedir ve kültür rotalarının tanıtılmasına yönelik çerçeve sunmaktadır.

Uluslararası düzeydeki çalışmalara benzer şekilde Türkiye’de de kültür rotaları üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu çalışmalar öncelikle 1999 yılında “Likya Yolu” ile başlamıştır. Teke Yarımadası boyunca planlanan rota Likya Uygarlığının günümüze ulaşmış kentlerinden geçmektedir (Uğur, 2008: 70). Sonra 2004 yılında, Perge Harabeleri’nden başlayıp Toros Dağları Boyunca devam eden kilise ve anıtları gözlemleme olanağı sunan “Aziz Paul Yolu” ile devam etmiştir¹⁰. 2006 yılında ise “Komagene-Nemrut Koruma ve Geliştirme Programı” çerçevesinde Dünya Kültür Mirası Listesi’nde bulunan Nemrut Dağı arkeolojik alanını ve Kommagene Uygarlığına ait kültürel mirası bir bütün olarak korumayı amaçlayan kültür rotası planlanmıştır¹¹. Daha sonraki süreçte ise Anadolu’nun geçmişini yansıtan tarihi yollar, 2012 yılında Kültür ve Turizm

6 <http://whc.unesco.org/archive/routes94.htm> (Erişim Tarihi: 22.05.2017)

7 <http://culture-routes.net> (Erişim Tarihi: 22.05.2017)

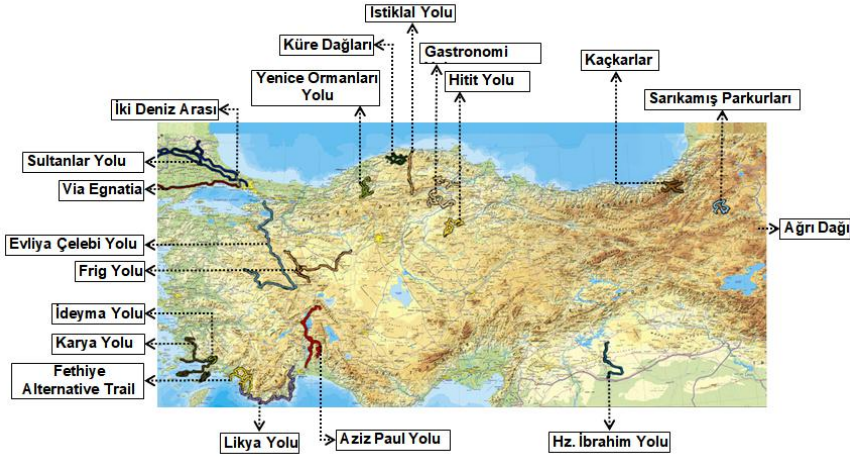
8 <http://www.icomos-ciic.org/CIIC/CIIC.htm> (Erişim Tarihi: 21.05.2017)

9 http://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/culturalroutes_e.pdf (Erişim Tarihi: 12.05.2017).

10 <http://cultureroutesinturkey.com/tr/> (Erişim Tarihi: 08.04.2017).

11 <http://www.nemrut.org.tr> (Erişim Tarihi: 12.05.2017).

Bakanlığı'nın teşvikiyle kurulan, sivil toplum kuruluşu "Kültür Rotaları Derneği" aracılığıyla kültür rotasına dönüştürülmüştür (Şekil 2).

Şekil 2: Türkiye’de Planlanan Kültür Rotaları¹²

2012-2013 yıllarında ise ÇEKÜL tarafından Anadolu'nun doğal ve kültürel miras açısından zengin bölgelerinde, doğa ve kültür odaklı karar üretmeye yönelik rehber olabilecek çalışmalar yapılmıştır¹³. Bu çalışmalar sonrasında ÇEKÜL tarafından 2015 yılında kültürel rota planlamasının nasıl yapılması gerektiğini kavramsal çerçevede anlatan "Kültür Rotaları Planlama Rehberi" yayımlanmıştır¹⁴.

Kültür rotaları planlama rehberine göre kültürel rotalar iki şekilde sınıflanmıştır. Bunlar (Çekül, 2015: 16):

1. *Tarihin belirli bir döneminde gerçekten kullanılmış ulaşım güzergâhları:* Tarihin belirli bir döneminde ticaret, ibadet, göç, savaş, keşif gibi amaçlarla kullanılmış olan bu rotalar, üzerlerinde düzenli ve toplu nüfus hareketlerine sahne olmuştur (Ticaret yolları, Kutsal yollar, Göç yolları, Askeri güzergâhlar gibi)¹⁵.

2. *Geçmişte kullanılmamış ancak çeşitli amaçlarla günümüzde planlanmış ve geliştirilmiş rotalar:* Kültürel ve doğal mirası kullanarak;

¹² <http://cultureroutesinturkey.com/tr/>

¹³ <http://cekulvakfi.org.tr/proje/kultur-oncelikli-bolgesel-yol-haritalari> (Erişim Tarihi: 17.08.2017).

¹⁴ <http://cekulvakfi.org.tr/haber/kultur-rotalari-planlama-rehberi-cikti> (Erişim Tarihi: 17.08.2017).

¹⁵ http://www.tarihikentlerbirligi.org/wp-content/uploads/rota-rehberi_press.pdf (Erişim Tarihi: 17.04.2017).

turizmin geliştirilmesi, kalkınmanın desteklenmesi ve mirasın korunması gibi amaçlarla günümüzde yaratılan rotalardır (Likya Yolu, Aziz Paul Yolu gibi)¹⁶.

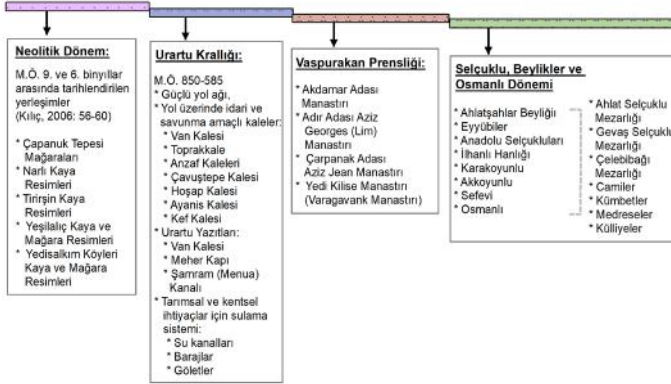
Van Gölü Havzası'nın Tarihsel Geçmişi

Bu çalışmada Van Gölü Havzası (Van'ın; Tuşba, İpekyolu, Edremit, Gevaş, Gürpınar, Özalp, Saray, Çaldıran, Muradiye, Erciş ilçeleri ile Bitlis'in; Adilcevaz, Ahlat, Tatvan ilçeleri) ele alınmıştır. Bölgede tarih öncesi dönemlere kadar uzayan çeşitli kültürel izler görülmektedir (Ek 1). Tarihsel gelişim sürecinde bölgeye egemen olan uygarlıkların, sosyal ve kültürel yapısı, kültürel etkileşimleri ve yaşam biçimlerine bağlı olarak bölgede dört farklı kırılma noktası yaşanmıştır. Bölgede bulunan ilk izler neolitik dönemden kalan kaya ve mağara resimleridir (Şekil 3). Bölgenin tarihsel geçmişinde, farklı kültürlerin etkileri görülmektedir. Bölgede en fazla etkisi olan ve en büyük öneme sahip olan uygarlık Urartu Krallığı'dır. Ortaçağ ve sonrasında ise Hristiyanlık mirasının yanı sıra ağırlıklı olarak Türk-İslam kültür ve medeniyeti bölgede hâkim olmuştur.

Bölgede belirgin iz bırakan birinci kırılma noktası, Urartu Krallığı dönemidir. Urartular bölgede güçlü yol ağı ve yerleşim sistemi kurmuştur. Urartulardan sonra İran Sasani İmparatorluğu ve Doğu Roma (Bizans) arasında kalan bölgenin yönetimi Ermeni Vaspurakan Prensiği'ne bırakılmıştır (Kılıç, 2006: 173). 10. Yüzyılın başlarında Van, Prensiğin en önemli yerleşim merkezi haline gelmiştir. Hristiyanlık mirasına ait önemli izlerin kaldığı bu dönem ikinci kırılma noktasıdır. Üçüncü kırılma noktası Selçuklular, Beylikler ve Osmanlıların bölgede bıraktıkları izlerdir. Selçuklular döneminde Ahlat önemli merkezlerdendir. Bu dönemde Ahlat'ın yanı sıra Erciş ve Gevaş'ta da önemli izler vardır (Şekil 3). Van, Osmanlı döneminin de önemli merkezlerinden biri olmuştur. Bu nedenle her ne kadar günümüze kadar gelemese de Eski Van Şehri'nde dönemin izlerini taşıyan yapılar yer almıştır. Cumhuriyet dönemi ise dördüncü kırılma noktasıdır. Bu dönemden iz bırakan yapılar ise çeşitli eğitim ve sanayi yapılarıdır.

16 http://www.tarihikentlerbirliigi.org/wp-content/uploads/rota-rehberi_press.pdf (Erişim Tarihi: 17.04.2017).

Şekil 3: Van Gölü Havzası'nın Tarihsel Süreci

Bu süreçte kültür rotası bileşeni olarak kullanılabilen Urartu, Ermeni ve Selçuklu dönemine ait kültürel miras öğeleri öne çıkmaktadır. Elde edilen veriler ve değerlendirmeler ışığında Van Gölü Havzası'nda;

- Urartu mirasının deneyimleme imkanı sunan bir kültür rotası,
- Ermenilerden kalan Hristiyanlık mirasına ait izlerin ilişkisini kuran bir kültür rotası,
- Selçuklu mirasını deneyimleme olanağı veren Ahlat merkezli bir kültür rotası

oluşturma potansiyeli olduğu görülmektedir. Şekil 3'de ve Ek 1'de de görüldüğü üzere bölge, Urartu Uygarlığının yerleşim özellikleri hakkında önemli bilgiler sunan ve günümüze kadar gelebilmiş zengin kültürel değerlere sahiptir. Bu nedenle bu çalışmada, günümüze taşınmış Urartu kültürel miras öğelerini içeren bir kültür rotası önerilmiştir. Önerilen bu güzergâhın, alanın niteliğine bağlı olarak farklı uzmanlık alanlarından oluşan ekip tarafından yönetilecek çok bileşenli ve sistematik bir kültür rotası planlama çalışmasına altyapı oluşturması hedeflenmiştir.

Van Gölü Havzası'nda Urartu Kültürel Mirasına Genel Bakış

Van Gölü Havzası'nda herhangi bir büyük antik yerleşim izine rastlanmasa da bölge, zengin Urartu mirasını yansıtan tarihi dokuya sahiptir. Assur yazılı kaynaklarına göre, Van Gölü Havzası'nda Urartu Krallığı öncesinde beylikler halinde yarı göçebe olarak yaşayan etnik gruplar (Uruatri ve Nairi Beylikleri) Assur seferlerine karşı bir araya gelip M.Ö. 9. yüzyılın ortalarında (M.Ö. 840-825) Urartu Krallığı'nı kurmuşlardır (Sal-

vini, 2006: 28, 32-33; Burney, 1957: 37; Zimansky, 2005: 110; Çavuşoğlu, 2017: 107). Urartu Krallığı, doğuda Sevan (Gökçe) Gölü kıyılarından batıda Fırat Nehri kıyısına kadar yayılım göstermiştir.

Urartu Krallığı'nın yerleşme düzeni incelendiğinde; stratejik noktalarda, tarımsal üretimin ve hayvancılık faaliyetlerinin yoğun olduğu alanlarda, merkez işlevi taşıyan ve geniş alana yayılan krali kentler kurdukları, coğrafi koşulların daha zor olduğu alanlarda ise göç yollarının korunması için savunma amaçlı yerleşimler (küçük ölçekli kaleler) kurdukları dikkat çekmektedir. Van Gölü Havzası'nda tespit edilmiş krali kentler, Van Kalesi, Toprakkale, Ayanis Kalesi, Aşağı Anzaf ve Yukarı Anzaf Kaleleri, Çavuştepe Kalesi ve Kef Kalesi'dir (Konyar, 2018: 32). Bunların dışında Urartu Krallığı'na özgü yerleşimler arasında eyalet merkezleri, yerel beyliklere ait kaleler ve Karagündüz, Dilkaya Höyüğü gibi köy tipi yerleşmeler yer almaktadır. Van Gölü Havzası'nda Urartu eyalet sistemine ait önemli merkez yer almamaktadır (Konyar, 2018: 33).

Krallığın merkezi Tuşpa olarak bilinen Van Kalesi ve çevresidir (Fotoğraf 1). Tuşpa, Van Gölü kıyısında stratejik öneme sahip bir noktada yer alan kayalık üzerine inşa edilmiştir (Pınarcık, 2014: 44). Urartular özellikle Assur saldırılarına karşı Van Ova'sını gözetleyen konumlarda, Van Kalesi'ne bağlı kale ve yerleşmeler ağı kurarak bölgenin savunmasını sağlamışlardır (Burney, 1957: 37; Zimansky, 2005: 110). Kalelerin her biri, idari, ekonomik ve askeri bir merkez konumundadır ve kalelerin dışında yerleşim alanları yer almaktadır (Işıklı, 2017: 96).

Fotoğraf 1: Van Kalesi¹⁷

Van Kalesi'nden sonra kuzey ve kuzeydoğudan gelebilecek teh-

17 Sağdaki fotoğraf yazarın kişisel arşivine aittir. Soldaki fotoğrafın kaynağı: <http://www.vankulturturizm.gov.tr/TR-52160/fotograf-galerisi.html> (Erişim Tarihi 14.03.2019)

likelere karşı savunma amacıyla Van Kalesi'ne beş kilometre uzaklıkta Krallık'ın ikinci başkenti olan Toprakkale kurulmuştur (Pınarcık, 2014: 48). Toprakkale, Tanrı Haldi adına kurulmuş dinsel bir merkezdir. Krallık'ın doğuya açıldığı güzergahtaki önemli merkezler ise Aşağı ve Yukarı Anzaf Kaleleri'dir. Aşağı Anzaf Kalesi (M.Ö. 830-810) Van Kalesi'nin kuzeydoğusunda, Van – İran karayolunun yakınında, doğal bir tepe üzerinde, tarihi yolların kesişme noktasında ve savunma açısından önemli bir noktada kurulmuştur. Kalenin güneyinde yer alan sur duvarları ve yerleşim merkezine ait yapı kalıntıları 1980'li yıllarda Van-Özalp-İran yolu açıldığı sırada zarar görmüştür (Kılıç, 2006: 105-111). Aşağı kaleden daha büyük olan Yukarı Anzaf Kalesi, tarım ürünlerinin depolandığı üretim merkezi olarak kurulmuştur. Urartu yapım tekniğinin gelişim evrelerini yansıtan bir örnektir. Günümüzde Dereüstü Köyü sınırları içinde yer alan Kale ve Kale ile birlikte planlanan aşağı kent, erken dönem Urartu yerleşim merkezi örneklerinden biridir¹⁸.

Urartu Krallığı'nın batıya açıldığı güzergah ise Van Gölü'nün kuzeybatı kıyısıdır (Erdoğan, 2017: 33). Bu yol üzerinde kurulan merkezlerden biri ızgara plan şemasıyla inşa edilen Zernaki Tepe yerleşimidir (Fotoğraf 2). Çeşitli çalışmalarda yerleşimin Urartu Krallığı tarafından planlandığı ancak yapımının hiçbir zaman bitmediği öne sürülmüştür (Çilingiroğlu, 1997: 83). Diğer merkez ise, Assur yazılı kaynaklarına göre *Ziukuni Ülkesi* adıyla anılan, Van Gölü'nün kuzeybatısında yer alan Adilcevaz'dır (Erdoğan, 2017: 45). Bu nedenle Kral II. Rusa döneminde bölgede volkanik bir tepe üzerinde Kef Kalesi kurulmuştur. Kef Kalesi'nde bulunan depo binasından elde edilen veriler ve Kale yakınında baraj gölünün varlığı, alanda verimli tarımsal üretim olduğunu göstermektedir (Erdoğan, 2017: 46).

18 http://anadolu.iwarp.com/ANASAY_files/Urartu%20Mimarisi/Urartu%20Mimarisi.htm Erişim: 10.08.2018

Fotoğraf 2: Zernaki Tepe Antik Kenti¹⁹

Bölgedeki önemli kalelerden biri de Kef Kalesi ile karşılıklı konumda inşa edilen Ayanis Kalesi'dir. Başkent Tuşpa'ya bir günlük yürüme mesafesinde yer alan Ayanis Kalesi'nin, Urartu döneminde yapılan son kale olduğu düşünülmektedir (Işıklı, 2017: 99). Ayanis Kalesi'nin konumuna ilişkin çeşitli görüşler söz konusudur. Bunlardan biri dinsel bir nedenle Kef Kalesi ile karşılıklı inşa edilmiş olabileceğidir (Sevin, 2000: 303-308), diğeri ise coğrafi konumu (Van Gölü'ne hakim noktada oluşu) ve iklimsel özellikleri (yaz aylarında serin olması) nedeniyle kraliyet ailesi için yazlık saray olarak inşa edilmiş olabileceğidir (Işıklı, 2017: 100).

Urartu Krallığı'nın güneye açıldığı güzergah, başkent Tuşpa'yı kuzeybatı İran'la bağlayan askeri ve ticari amaçla kullanılan "Ordu Yolu" adı verilen yoldur. Bu yol üzerinde savunma amaçlı birçok kale inşa edilmiştir (Çavuşoğlu, 2017: 10; Kılıç 2006: 1257). Bu kalelerden en önemlileri ve günümüze kadar gelebilenler Çavuştepe Kalesi (Fotoğraf 3) ve Hoşap Kalesi'dir (Fotoğraf 4). Çavuştepe Kalesi, Urartu kalelerinde sıklıkla rastlanmayan iki tapınaklı bir kaledir (Tarhan, 2004: 80). Kral II. Sarduri (M.Ö. 764-735) tarafından başkent Tuşpa'ya 56 km mesafede ve Gürpınar ova-

19 <http://www.ercis.gov.tr/zernaki-tepe> (Erişim Tarihi 14.03.2019)

sından geçen yollara hakim noktada kurulmuştur (Çavuşoğlu, 2017:113). Kale'nin altında herhangi bir yerleşim yoktur. Bu nedenle dini, idari ve ekonomik amaçlı bir merkez olduğu düşünülmektedir (Tarhan, 2004: 116). Çavuştepe Kalesi'ndeki depo binalarının kapasitesi ve bulunan yazıtlara göre Kale, Krallık'ın ekonomik merkezidir (Erzen, 1988: 9). Hoşap Kalesi ise önemli ulaşım güzergahlarının kesişim noktasında, Hoşap Çayı vadisini izlemek amacıyla kurulmuştur. 17. Yüzyıla ait bir ortaçağ kalesi görünümünde olan Hoşap Kalesi, Urartu döneminde inşa edilen kale kalıntıları üzerinde yapılmıştır. Kale'nin kuzeyindeki temelde gözlemlenebilen taş işçiliği, Kale kapısından sonraki koridorlar ve ana kayaya oyularak işlenmiş basamaklar Urartu döneminden kalan izlerdir (Kılıç, 2006: 124).

Fotoğraf 3: Çavuştepe Kalesi (Kılıç, 2006: 121)

Fotoğraf 4: Hoşap Kalesi²⁰

Bu dönemde yapılan kalelerin, aralarındaki mesafeler ve konumları dikkate alındığında Urartuların planlı bir yol ağı oluşturduğu görül-

²⁰ <https://vanguzel.com/galeri/125> (Erişim Tarihi 14.03.2019)

mektedir. Urartular aynı zamanda, verimsiz toprakları tarıma elverişli hale getirebilmek ve bağ-bahçe kurabilmek amacıyla kanal, baraj ve göletlerden oluşan sulama sistemi kurmuşlardır (Öğün, 1970: 16; Erdoğan, 2006: 10-15; Avcı, 2016: 56-58; Sevin, 2000: 398). Urartu sulama sisteminin günümüz ulaşan en belirgin örneği Şamram (Menua) Kanalı'dır (Fotoğraf 5). Van Ovası'nın su ihtiyacını karşılamak üzere Kral Menua tarafından yaptırılmıştır (Öziş, 1982: 10). Menua Kanalı'nı incelemeye değerli kılan yaklaşık 50 km uzunluğundaki kanalın günümüze kadar korunarak gelmesi ve günümüzde de kullanılıyor olmasıdır. Menua Kanalı'nın başlangıç noktası Gürpınar ilçesi, Yukarı Kaymaz Köyü yakınlarında Bacet Dağı'nın batı uzantısı olan kalker kayalıklardır. Başlangıçta Kurubaş Çayı'na dökülen kanal, Devlet Su İşleri tarafından 1964 ve 1967 yıllarında belirli yerlerde yapılan düzenlemelerle ve eklemelerle Akköprü (Engusner) Çayı'na kadar uzatılmıştır (Erdoğan, 2006: 19; Öğün, 1970: 19). Kanal üzerinde çeşitli Urartu yerleşmeleri ve anakayaya işlenmiş Urartu yazıtları bulunmaktadır (Erdoğan, 2017: 16). Diğer bir örnek ise Çavuştepe Kalesi'nin güneyinde yer alan ve günümüzde de Çavuştepe Köyü'ndeki tarlaları sulama amaçlı kullanılan Gürpınar Urartu Su Kanalı'dır. Çavuştepe Kalesi'nde yer alan tapınak yazıtında II. Sarduri'nin toprağı verimli kılmak için bir kanal açtığı, bağ-bahçeler kurduğu ve yeni bir kent kurduğu belirtilmektedir (Tarhan, 2004: 82; Erzen, 1972: 68; Sevin, 2000: 400).

Fotoğraf 5: Menua (Şamram) Kanalı²¹

Urartulara özgü farklı bir yapı geleneği de kaya kaplıdır. Kral İşpuini ve oğlu Menua tarafından kayaya oyularak yaptırılan Meher Kapı (M.Ö. 820-810), Toprakkale'nin batısında yer almaktadır. Meher Kapı'da-

21 <https://selcukguzeloglu.wordpress.com/water-engineering-in-urartu/> (Erişim Tarihi: 14.03.2019)

ki yazıtta Urartu Krallığı'nın dini konusunda ayrıntılı bilgiler yer almaktadır (Fotoğraf 6). Urartu inancına göre içinden tanrılar çıktığı düşünülen bu tür kaya kapıları dağların kapisidir ve bu nedenle de kutsaldır (Tarhan ve Sevin, 1975: 407; Salvini, 1994: 205; Kılıç, 2006: 133).

Fotoğraf 6: Meher Kapı²²

Değerlendirme

Van Gölü Havzası, savunma açısından uygun topoğrafik özellikleri, sahip olduğu doğal kaynaklar ve tarım için elverişli topraklar nedeniyle antik çağlardan günümüze birçok farklı uygarlığın yerleşim yeri olmuştur. Bölgede günümüze kadar korunabilmiş mimari kalıntılarıyla ve etkileyici görünümüyle dikkat çeken arkeolojik alanlar mevcuttur. Bu alanlarda bulunan kültür varlıkları, -ICOMOS'un 2008 yılında yayınladığı "Kültürel Rotalar Tüzüğü'nde²³" belirtildiği üzere- kültür rotasının özgün kimliğini yansıtan temel fiziksel bileşenlerdir. Kültürel rota bileşeni olan değerlerin o yöreye özgü olması ve özgün niteliklerinin ön plana çıkarılması, rotanın benzer örneklerinden farklılaşmasını sağlamaktadır. Van Gölü Havzası, Urartu Medeniyetine ait tarihi ve kültürel dokuya sahip olduğu için Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın, Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı çalışmasında "Urartu Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesi" ilan edilmiştir. Bu nedenle, var olan bu potansiyeli değerlendirmek ve mimari elemanları birbirleriyle ilişkilendiren bir rota oluşturmak önem kazanmaktadır. Böy-

²² <http://www.vankulturturizm.gov.tr/TR-76517/meher-kapi.html> (Erişim Tarihi: 14.03.2019)

²³ http://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/culturalroutes_e.pdf (Erişim Tarihi: 12.05.2017).

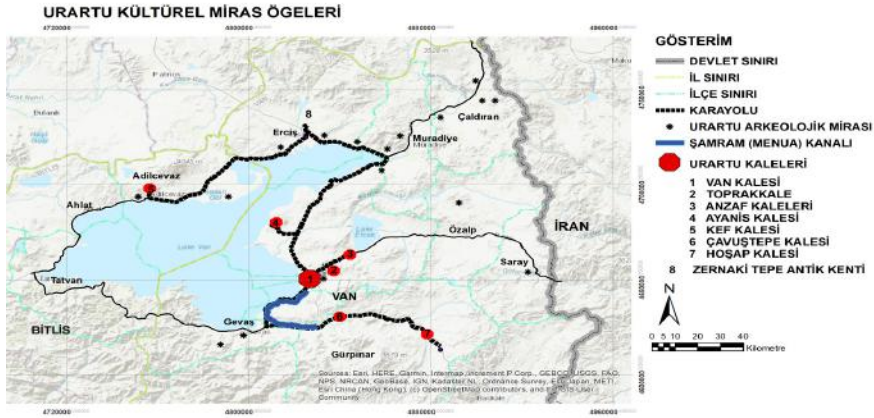
lelikle Urartu mirasını deneyimlemek isteyen ziyaretçiler bölgenin ekonomik gelişimine katkı sağlayacaklardır. Her ne kadar Urartu mirasına ait olan değerlerin bir kısmı önemli oranda tahrip edilmiş olsa da günümüzde hala var olan önemli eserler bulunmaktadır (Tablo 1). Bölge’de başta Urartu Medeniyetinin başkenti olan Tuşpa (Van) olmak üzere önemli yol güzergâhlarında, belirli mesafelerde kurulan kaleler önemli merkezlerdir.

Tablo 1: Urartu Krallığı Dönemine Ait Kültür Varlıkları

Kültür Varlığı	Önemi
Van Kalesi Aşağı Anzaf Kalesi Yukarı Anzaf Kalesi Toprakkale Ayanis Kalesi Çavuştepe Kalesi Kef Kalesi Hoşap Kalesi	<ul style="list-style-type: none"> • Yüksek bir kaya ve tepelik üzerinde yukarı yerleşme (sitadel) • Sitadelde kamusal yapılar (saraylar, tapınaklar, depo yapıları) • Sitadel etrafındaki düzlükte veya yamaçlarda yerleşim alanı • Kendine özgü yapım tekniği ve geleneksel mimari öğeler (duvar kalınlıkları, yapı ölçüsü ve temel biçimi gibi) • Kanalizasyon ve sulama sistemi
Şamram (Menua) Kanalı	Sulama sistemi
Gürpınar Urartu Su Kanalı	Sulama sistemi
Şamram Yazıtı-1 Şamram Yazıtı-2 Şamram Yazıtı-3 Şamram Yazıtı-4 Şamram Yazıtı-5 Şamram Yazıtı-6 Şamram Yazıtı-7 Şamram Yazıtı-8	<p>Urartu çivi yazıtı “<i>İşpuini oğlu Menua, tanrı Haldi'nin gücü sayesinde bu kanalı açtı. Adı Menua kanalıdır. Tanrı Haldi'nin büyüklüğü sayesinde, Menua güçlü Kral, büyük Kral, Biaini ülkelerinin Kralı, Tushpa kentinin efendisidir. Menua derki: Kim bu yazıtı silerse, kim onu tahrip ederse, kim bunu görürse, kim başkasına “bu kanalı ben açtırdım” derse o, tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Shivini (ve bütün) tanrılar onu Güneşin altında yok etsinler</i>” (Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü arşivi)</p>
Meher Kapı	Urartu çivi yazıtı Urartu tanrılarının isimleri yazılıdır. Urartu dini hakkında bilgi veren anıtsal kaya kapısı.
Zernaki Tepe Antik Kenti	Izgara plan şeması

Tarihsel sürecin her döneminde, savunma, konaklama, posta işleri gibi belirli bir amaca yönelik yapıların belirli mesafelerde yer aldığı görülmektedir. Urartulara ait kültürel miras öğelerinin mekânsal dağılımı incelendiğinde, yerleşim alanları arasında anlamlı ilişkiler olduğu görül-

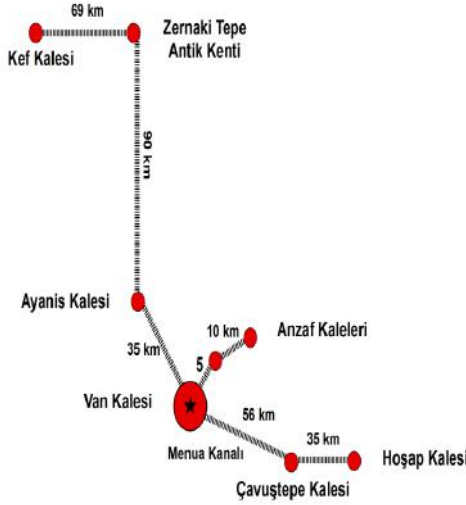
mektedir. Şekil 4’de, belirgin biçimde günümüze taşınan Urartu kültürel miras öğelerinin isimleri verilmiş, diğerleri ise sembolik olarak gösterilmiştir. Buna göre kültür rotasının merkezi, kentsel hizmetlerin (ulaşım, haberleşme, konaklama, sağlık, eğitim, yeme-içme gibi) en üst düzeyde karşılanabileceği olanaklara sahip olmanın yanı sıra diğer kültür varlıklarının konumları ile ilişkisi en güçlü yerleşim olan ve aynı zamanda Urartu Krallığı’nın başkenti Van olmalıdır. Şekil 4’e göre kuzeyde Kef Kalesi, Zernaki Tepe Antik Kenti ve Ayanis Kalesi arasında ilişki kurulabilme olanağı vardır. Bu güzergahta bir merkez oluşturularak Ahlat ve Tatvan’a kadar devam eden bir alt güzergahla bölgedeki diğer kültürel izleri deneyimleme olanağı görülmektedir. Ayrıca Van Kalesi ve Ayanis Kalesi arasında kıyından geçen Urartu döneminde de kullanılmış olma ihtimali olan yürüyüş güzergâhları oluşturulabilecektir.

Şekil 4: Urartu Kültürel Miras Öğeleri

Doğudaki önemli Urartu merkezleri, Van Kalesi’ne yakın olmaları nedeniyle kültür rotasının güçlü bileşeni olarak önem kazanmaktadır. Güneyde ise Urartu kültürel mirasının önemli öğelerinden olan sulama sisteminden kalan izler dikkat çekmektedir. Şekil 4’de görüldüğü gibi güneydeki Çavuştepe Kalesi ve Hoşap Kalesi gibi önemli merkezlerle; Şamram (Menua) Kanalı gibi sulama sistemine ait öğeleri ilişkilendirme olanağı görülmektedir. Şamram (Menua) Kanalı üzerinde belirli noktalarda yer alan yazıtlar ve Urartu bahçelerinin yakınlarındaki yerleşimler alt merkez olma potansiyeli taşımaktadır.

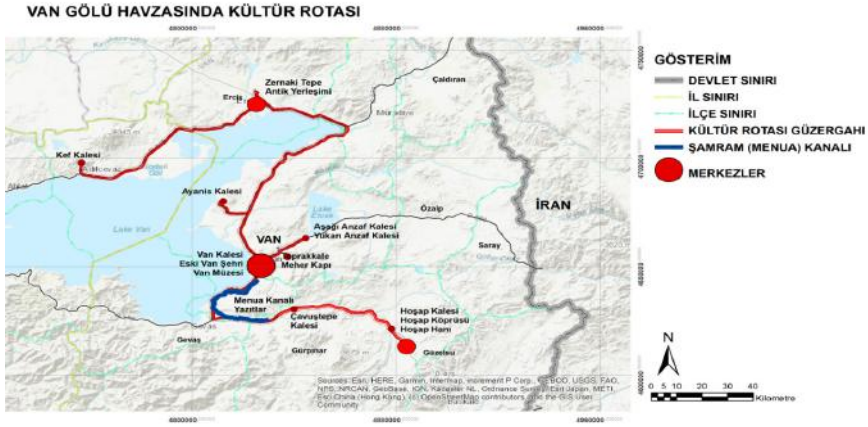
Kültür rotasının temel bileşenleri olarak yukarıda tespit edilen Urartu yerleşimlerinin ve sulama sistemine ait öğelerin, merkez olarak belirlenen Van Kalesi’ne olan mesafeleri değerlendirildiğinde (Şekil 5), belirli mesafelerde alt merkezler belirlenmesi gerektiği görülmüştür.

Şekil 5: Urartu Kültürel Miras Ögeleri Aralarındaki Mesafeler

Alt merkezleri belirlemek için geçmişte at veya deve menziline göre yaklaşık 50 km de bir yapılan duraklar (konaklama alanları) dikkate alınarak, günümüz olanakları ile Van Kalesi'ne ortalama 100 km'lik mesafelerde yer alan yerleşmeler incelenmiştir. Söz konusu yerleşmelerin dokusu, coğrafi konumu, sahip oldukları tarihsel ve kültürel değerler ile çağdaş kentsel hizmetler değişkenlik göstermektedir. Buna göre ilçe merkezlerine yakınlıkları nedeniyle kentsel hizmetlerden yararlanma olanağı taşıyan Zernaki Tepe Antik Kenti yakınındaki Erciş ve Hoşap Kalesi yakınındaki Güzelsu alt merkez olarak öne çıkmaktadır. Alt merkezlerde de farklı kullanıcı gruplarının beklentilerini karşılayacak konaklama seçenekleri ve kentsel hizmetler sunulmalıdır. Bunların dışında kalan diğer küçük yerleşimler ise geleneksel kırsal nitelik göstermeleri nedeniyle duraklama alanları olma potansiyeline sahiptir.

Sonuç olarak tüm bu değerlendirmeler ışığında, Van Gölü Havzası'nda Urartu Krallığı'ndan kalan belirli mesafelerde savunma ve yerleşim amaçlı yapılan ve günümüze kadar taşınan yapılar dikkate alınarak Urartu mirasını deneyimleme imkanı sunan kültür rotası aşağıda yer almaktadır (Şekil 6). Böylelikle Urartu mirasını deneyimlemek isteyen ziyaretçiler bölgenin ekonomik gelişimine katkı sağlayacaklardır.

Şekil 6: Van Gölü Havzasında Kültür Rotası

Sonuç

Tarihi ve kültürel değerlerimizin birçoğu çeşitli sebeplerle risk altındadır. Kültür varlıkları üzerindeki en önemli tehditlerin başında doğal afetler ve yerleşimlerin geleneksel dokuya uyumsuz şekilde büyümesi, hava ve ulaşım kaynaklı kirlilik, madencilik faaliyetleri, izinsiz ve/veya kaçak kazılar gibi insan kaynaklı (bilinçli veya bilinçsiz olarak gerçekleştirilen) müdahaleler gelmektedir. Bu değerlerin sürekliliğinin sağlanabilmesi ve geleceğe aktarılabilmesi için önerilen kültür rotası bir araç olarak öne çıkmaktadır. Geçmişte önemli iz bırakan bir döneme ait birden fazla kültür varlığının bir hat ile destekleyecek biçimde bir araya getiren kültür rotası her ne kadar kitlesel turizmi çağrıştıran bir kavram olarak görünse de yerelin kendine özgü değerlerini deneyimleme olanağı sağlayan potansiyele sahiptir.

Kültür rotası; geleneksel üretim, yerel mimari gibi yere özgü değerleri ön plana çıkaran, kültür varlıklarını korumayı teşvik eden, turizmin tüm yıla yayılmasına aracılık eden, yeni iş olanakları yaratarak yerel ekonomiyi ve bölgesel kalkınmayı destekleyen bir araçtır. Önerilen kültür rotası, bölgedeki tarihsel ve kültürel değerlerin korunmasına katkı sağlayacağı gibi sürdürülebilir turizmin gelişimi ile kırsal kalkınmayı destekleyen bölgesel ve ulusal ölçekli bir ulaşım koridoru olarak öne çıkmaktadır. Kültür rotası üzerinde yer alan köyler ve kasabalar, bölgedeki geleneksel yaşamı temsil eden kırsal yerleşimler olarak bir taraftan konaklama ihtiyacını karşılayabilecek, diğer taraftan da el sanatları, gastronomi gibi bölgeye özgü geleneksel yaşam hakkında bilgi verecek potansiyele sahiptir.

Van Gölü Havzası'nın en önemli çekici unsuru olan Urartu Me-

deniyetine ait tarihi ve kültürel değerler, bölgenin yerel ekonomisini geliştirmek ve kültürel turizmi canlandırmak için büyük bir potansiyeldir. Yaklaşık 285 km'lik bir güzergâha sahip olan kültür rotası Van Kalesi, Toprakkale, Anzaf Kaleleri, Çavuştepe Kalesi, Hoşap Kalesi, Ayanis Kalesi ve Kef Kalesi gibi arkeolojik alanlar, Zernaki Tepe Antik Kenti ve Şamram (Menua) Kanalı gibi tarihi değerlerin yanı sıra doğal güzelliğe sahip alanlardan ve kentsel-kırsal yerleşim alanlarından geçmektedir. Kültür rotası aracılığıyla farklı kullanıcı gruplarının beklentilerine göre yürüyüş, dağcılık, bisiklet gibi seçenekleri de içerecek şekilde, bireysel veya gruplar halinde, rehberli veya rehbersiz farklı tur olanakları sunulduğunda bölgeye gelecek ziyaretçi sayıları artacaktır. Burada dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan biri, kültür rotası üzerinde yer alan yerleşimlerde yaşayan yerel halkın bölgedeki kültür varlıklarını, gelecek nesillere aktarılması gereken bir kültürel değer olarak benimsemesini sağlamak; bir diğer husus ise yerel halkın yaşayışlarının devam etmesi için gerekli önlemleri almaktır.

Kültür rotasının bileşenlerinden en üst düzeyde yararlanabilmek adına güçlü yönlerini ve fırsatları değerlendirmek, onları tehdit eden unsurları ve zayıf yönlerini en aza indirecek önlemleri almak için strateji geliştirmek gerekmektedir.

Kaynakça

- Avcı, C. (2016). The Balance Between the Urban and the Rural in the Urartian Heartland. *Colloquium Anatolicum*, 15, 54-69. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü.
- Burney, C. (1957). Urartian Fortresses and Towns in the Van Region. *Anatolian Studies*, vol. 7, 37-53. Ankara: British Institute.
- Capp, C. (2003). *The European Institute of Cultural Routes*. Erişim tarihi: 26.07.2018. https://www.kul.pl/files/602/w02_capp.pdf
- Çavuoğlu, R. (2017). *Urartu Krallığı: Kuruluş ve Yükseliş*. Taştan, Z., Duman, Z. ve Akköprü, E. (Ed.). *Edebiyat Fakültesi Panelleri* içinde (s. 105-114). İstanbul: Hiperlink.
- ÇEKÜL Vakfı. (2015). *Kültür Rotaları Planlama Rehberi*. (http://www.tarihikentlerbirliği.org/wp-content/uploads/rota-rehberi_press.pdf)
- Çilingiroğlu, A. (1997). *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.
- Durusoy, E. (2016). *Tarihi Yoldan Kültürel Rotaya; Milas ve Labraunda Arasındaki Yolun Korunması ve Yönetimi*. Ankara: ODTÜ.

- Erdoğan, S. (2006). *Menua (Şamram) Kanalı ve Urartu Bahçeleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Van.
- _____. (2017). Kef Kalesi Urartu Yerleşiminin Arka Planı, *TAD*, 36 (62). (s. 31-58).
- _____. (2017). Menua (Şamram) Kanalı ve Tariria Bahçesi İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 36, 11-24.
- Erzen, A. (1972). Çavuştepe Kazıları. 7. *Türk Tarihi Kongresi I* içinde (s. 66-69). Ankara.
- _____. (1988). Çavuştepe I. Urartian Architectural Monuments of the 7th and 6th Centuries B.C. and a Necropolis of the Middle Age. Ankara.
- Forbes, R.J. (1964). *Notes on the History of Ancient Roads and Their Construction*. Amsterdam.
- ICOMOS Kültürel Rotalar Tüzüğü (2008), Erişim Tarihi: 03.05.2017, http://www.international.icomos.org/charters/culturalroutes_e.pdf
- Işıklı, M. (2017). Yeniden II. Rusa, Ayaniz ve Urartu'nun Sonu. Zeki Taştan, Zeki Duman ve Ebru Akköprü (Ed.). *Edebiyat Fakültesi Panelleri* içinde (s. 91-104). İstanbul: Hiperlink.
- Kılıç, S. (2006). *Van 2006 Kültür ve Turizm Envanteri I Tarihsel Değerler*. Van: Van Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Konyar, E. (2018). *Yüksek Yaylanın Başkenti Van-Tuşpa Arkeolojik Rehber*. İstanbul: Homer.
- Öğün, B. (1970). *Van'da Urartu Sulama Tesisleri ve Şamram (Semiramis) Kanalı*. Ankara.
- Öziş, Ü. (1982). Outlook on Ancient Cisterns in Anatolia, Turkey, *Proceedings of the International Conference on Rain Water Cistern Systems* (9-15). Honolulu.
- Pınarcık, P. (2014). Urartu Başkentleri. Ankara Üniversitesi. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 33 (56), 35-54. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1956/20477.pdf> Erişim: 18.12.2017.
- Salvini, M. (1994). The Historical Background of the Urartian Monument of Meher Kapısı. 3. *Anadolu Demir Çağları Sempozyumu* içinde (s. 205-228). 6-12 Ağustos 1990. Altan Çilingiroğlu, D.H. French

(Ed.). Ankara.

Salvini, M. (2006). *Urartu Tarihi ve Kültürü*. Belgin Aksoy (Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Sevin, V. (2000). Urartu Bahçeleri. *Belleten*, LXIV (240), 395-418. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Smith, M. (2003). *Issues in Cultural Tourism Studies*. New York: Routledge.

Tarhan, M.T. ve Sevin, V. (1975). Urartu Tapınak Kapıları ve Anıtsal Kaya Nişleri Arasındaki Bağlantı. *Belleten*, 39(55), 389-412.

Tarhan, M.T. (2004). Anadolu'da Arkeoloji: Afif Erzen'in Çavuştepe'si Bir Urartu Kalesindeki Arkeolojik Kazılar. *Toplumsal Tarih*, 125, 80-83.

Uca, Ö. S. (2016). Özel İlgi Turizmi. *Alternatif Turizm* içine (s. 47-71). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 3405.

Uğur, E. (2008). *Kültür Turizmi Bağlamında Kültür Yolları: Türkiye'deki Kültür Yolu Örnekleri Üzerine Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, Ankara.

UNESCO Routes as Part of Cultural Heritage. (1994). *Report on the Meeting of Experts* Madrid. (<http://whc.unesco.org/archive/routes94.htm>).

Zimansky, P. (2005). The Cities of Rusa II and the End of Urartu. *Anatolian Iron Ages 5* içinde (s. 235-240). A. Çilingiroğlu-G. Darbyshire (Ed). Ankara: British Institute of Archeology.

http://anadolu.iwarp.com/ANASAY_files/Urartu%20Mimarisi/Urartu%20Mimarisi.htm

<http://www.anadoluuygarliklari.com/urartu/92-menua-samram-kanali>

www.cultureroutesinturkey.com.tr

www.icomos.org

www.icomos-ciic.org

www.nemrut.org.tr

www.santiago-compostela.net

www.tarihikentlerbirligi.org

www.unesco.org

<http://www.culture-routes.lu/>

<http://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/cultural-routes>

EK 1 Kültür Varlıkları Envanter Tablosu

İ L Ç E S İ	Kültür Varlığının Envanter Bilgisi	Dönemi			
		Urartu Öncesi Dönem	Urartu Dönemi	Hristiyanlık Mirası Seççüklü, Beylikler ve Osmanlı Dönemi	Cumhuriyet Dönemi
İ P E K Y O L U	Baklatepe Kalesi	+	+		
	Karagündüz Nekropolü	+	+		
	Karagündüz Höyüğü	+	+		
	Van Kalesi Höyüğü	+	+		
	I.Argiştî Kaya Mezarı		+		
	I.Kale Kapısı (Divan Kapısı)		+		
	Anahî Kızıl Kutsal Alan		+		
	Aşağı-Yukarı Anzaf Kalesi		+		
	Aşağı-Yukarı Kevenli Kalesi		+		
	Bin Merdivenler		+		
	Büyük Kerpiç Kule		+		
	Eski Van Şehri Mezarlığı				
	II.Sarduri Mezarı		+		
	III. Kale Kapısı (İç Kapı)		+		
	Kale Altı Sarnıcı		+		
	Kavuncu (Çoravamis) Kalesi		+		
	Kerpiç Yapı		+		
	Kremasyon Mezarı		+		
	Kurucular Mezarı		+		
	Küçük Horhor Kaya Mezarı		+		
	Küçük Kaya Mezarı		+		
	Menua Kaya Mezarı		+		
	Menua Salonu (Sirsini'si)		+		
	Saray Kapısı (Orta Kapı)		+		
	Sardur Burcu (Madır Burcu)		+		
	Sihke Göleti		+		
	Sitadel Altında Küçük Kaya Mezarı		+		
	Tebriz Kapısı		+		
	Tebrizkapı Yazıtı		+		
	Tonozlu Mekan		+		
Van Kalesi		+			
Xerxes Yazıtı		+			
İ P E K Y O L U	Yeni Saray			+	
	Yoncatepe Sarayı (Kalesi)			+	
	Yukarı Sitade Urartu Yapısı			+	
	1.Kilise (Surp Vardan)			+	
	2.Kilise (Surp Staphanos)			+	
	Çifte Kilise			+	
	Eski Van Şehri Şapel			+	
	Sarmaç Köyü Hristiyan Mezarlığı			+	
	Sarmaç Mahallesi Şapeli			+	
	Sarmaç Surp Grigor Kilisesi			+	
	Yedikilise Manastırı			+	
	Abdurahman Gazi Türbesi				+
	Askeri Ambar				+
	Çifte Kumbetler-1-2				+
	Faruk Su Bendi				+
	Galip Paşa Türbesi				+
	Horhor Camii				+
	Horhor Medresesi				+
	Hüsrev Paşa Camii				+
	Hüsrev Paşa Çifte Hamamı				+
Hüsrev Paşa Hanı				+	
Hüsrev Paşa Türbesi				+	
Hüsrevpaşa İmaretî				+	
Hüsrevpaşa Medresesi				+	
Kale Üstü Sarnıcı				+	
Kaya Çelebi Camisi				+	
Kızıl Minareli Camii				+	
Miri Ambarı				+	
Sinaniye Camii				+	
Süleyman Han Camii				+	
Van Ulu Camii				+	
Endüstri Meslek Lisesi				+	
Tekel Binası				+	
Eski Sofu Eski Yeni Kehrizi					
Yörükler Evi (Sivil Mimari –Geleneksel Konut)					
Tahir Paşa Konağı (Sivil Mimari – Geleneksel Konut)					
T A Ş İ T Y E R L E Ş İ M A L A N I V E N E K R O P O L Ü		+			
Ş Ç O L P A N (P A N Z) K A L E S İ		+			
B K A S I M O Ğ L U K Ö Y Ü H Ö Y Ü K		+			

EK 1 Kültür Varlıkları Envanter Tablosu (devamı)

MURADIYE	Evditepe Kalesi ve Nekropol		+					
	Kandahar Mah. Oda Mezar		+					
	Keçikıran Kalesi		+					
	Körzüt Kalesi		+					
	Muradiye Kalesi		+					
	Muradiye Kilisesi			+				
	Soravank Kilisesi+Mezarlık			+				
	Bend-i Mahi Köprüsü					+		
	Şeytan Köprüsü					+		
	Alpaslan Öğretmen Lisesi						+	
	Muradiye Şelalesi (Doğal Sit)							
	Boztepe Höyüğü							
	Umuttepe-1 Yerleşimi							
	Alikelle Kalesi							
Aşağı Mutlu Kalesi								
Çubuklu Kalesi								
Demircik Kalesi								
ÇALDIRAN	Hacı Hatun Kale+Yerleş		+					
	Hacı İbrahim Kalesi		+					
	Komtepe Kalesi		+					
	Soğuksu Kalesi		+					
	Şehitlik Kalesi		+					
	Yeniyaka Köyü			+				
	Gözetleme Kalesi							
	Yukarı Mutlu Kale, Yerleşim Yeri ve Nekropolü			+				
	Yeniyaka Köyü Kümbetleri						+	
	Tendürek Dağı ve Çevresindeki Lav Kütlesi (Doğal Sit)							
	Mezarlık Tepesi Höyüğü							
	Saray Merkezi Höyüğü							
	Kurucam Köyü Nekropolü							
	Yeşilalıç Anıtsal Kaya Nişi							
ÖZALP	Aşağı Turgalı Köyü Kümbeti					+		
	Özalp Eski Hükümet Konağı						+	
Adilcevaz Sahil Kalesi								
Kef Kalesi								
ADILCEVAZ	Gültepe Mah Yerleşim Alanı							
	Adilcevaz Kilisesi				+			
	Enverpaşa MhHristiyanMezar				+			
	Yk. Suphan Köyü Şapeli				+			
	Adilcevaz Ulu Cami						+	
	Hamam Kalıntısı						+	
	Karışeyh Köyü Mezarlığı						+	
	Zalpaşa (Tuğrul Bey) Camii						+	
	Zalpaşa Hanı						+	
	Aygır Gölü (Doğal Sit)							
	Yuvadamı Nekropolü							
	Ahlat Eski İç Kale							
	Su ve Solgun Dereleri Mevkii Eski Yerleşim Alanı							
	Alakır Köyü Kilisesi							
	Ovakışla St. Etienne Kilisesi							
	Serinbayır Köyü Şapeli							
	SERINBAYIR	Serinbayır Köyü Yerleşimi				+		
		Uludere Köyü Kaya Yerleş				+		
		Harabeşehir Kaya Yerleşimi						
		Küllün Mağarası Vadi Yerle.						
		Madavans Vadi Kaya Yerleş.						
		Saka Köyü Yerleşimi						
		Tahtı Süleyman Mah. Mağa.						
		Abdurrahman Gazi Türbesi						+
Ahlat Bezirhane							+	
Ahlat Sahil Kalesi							+	
Ahlat Selçuklu Mezarlığı							+	
Ahlat Ulu Cami							+	
Ahlat Zaviyesi							+	
Akıt- I-XXI (21 adet)							+	
Alimoğlu (Yarım) Kümbeti						+		
Anonim Kümbeti						+		
Çifte Hamam						+		

